

M. CSÁSZÁR ZSUZSA
Kisebbség-oktatás-politika a Balkánon

Kevés olyan régiója van Európának, ahol ennyire sok nemzet és nemzetiség él együtt, békességben és feszültségben, mint a Balkán-félsziget által körülhatárolt földrajzi terület. A félsziget etnikai összetétele az elmúlt húsz évben jelentősen megváltozott, a régi Jugoszlávia romjain megszülető új államokban többséggé váló kisebbségek a vérzivataros időszakot követő törékeny status quo állapotában gyakran nehezen adják meg azokat a kisebbségi jogokat, melyeket nem is olyan régen még ők maguk is követeltek.

Éppen ezért időszerű M. Császár Zsuzsának – a Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Intézete docensének – könyve, mely a Balkán-félsziget régi és új országainak kisebbségi oktatáspolitikáját veszi górcső alá, rámutatva arra a – nemcsak a régióra érvényes – különösen fontos igazságra, hogy a „kisebbségi oktatás a kisebbség-védelem alfája és ómegája, az identitástudat, az anyanyelv, a nemzetiségi kultúra megőrzésének színtere”.

Minden a régiót kutató szakember számára nyilvánvaló, hogy a térség az elmúlt pár évtizedben olyan hatalmas változáson ment keresztül, hogy számos tudományos mű újragondolása feltétlenül szükséges vált, ráadásul – a szeizmológia példájával élve – a mozdulatlan látszó felszín alatt a mélyben olyan hatalmas erők feszülnek össze, melyek előrejelzése még a legtapasztaltabb kutatók számára is komoly nehézséget jelent. E sorok írójának szerencséje volt találkozni olyan neves, a volt Jugoszlávia kisebbségeit jól ismerő szerb professzorral, aki a délszláv háború kezdetén, a horvátországi háború idején hosszú publikációban fejtette ki, óriási szakmai tudására támaszkodva, hogy miért nem fog kiterjedni a háború Bosznia irányába, majd nem sokkal később kitört a boszniai háború....

A régió kisebbségeit kutató szakemberek jól tudják, hogy milyen nehézségekkel jár a megfelelő források fellelése, hiszen a háborút megszenvedő kisebbségek a mai napig nehezen nyílnak meg a kérdező előtt, tartva attól, hogy esetleg új hazájukat is elveszíthetik egy rosszul kiejtett mondat miatt. A fiatal országok kisebbségekkel foglalkozó állami hivatalai szintén óvatosak, hiszen többen a Balkán-félsziget országai közül az Európai Unióba igyekeznek, így óvakodnak attól, hogy a legkisebb mértékben rossz fényt vessen rájuk bármilyen elhibázott mondat, vagy döntés. A szerző időt és energiát nem sajnálva próbálta feltárni a félsziget országainak – kiemelten a volt-Jugoszláviának – kisebbségi oktatási rendszerét, ott ahol ezt „súlyos történelmi örökség, az etnikai konfliktusok, és a kudarcok politikája terheli”.

A könyv bevezetőjében megismerkedhetünk a Balkán térbeli lehatárolásának meghatározásával, majd az etnikai viszonyok, a kisebbségek általános ismertetése, az európai kisebbségvédelmi-, kisebbségi oktatási gyakorlatának összefoglalása és a Balkánon alkalmazott kisebbségi oktatási gyakorlat bemutatása teszi érthetőbbé az olvasó számára annak a régióknak a megértését, ahol létezik olyan ország – és mindez Európában – ahol jelenleg is huszonnégy kisebbséget tartanak nyilván.

A félsziget kisebbségeit érintő állami oktatáspolitikának vizsgálata nemzetpolitikai szempontból is tanulságos lehet szűkebb hazánk kutatói számára, hiszen a Balkán több országában – így Horvátországban és főként Szerbiában – jelentős számú magyar kisebbség él. Több területen párhuzamok vonhatók a Balkán régió és hazánk kisebbségpolitikája között, így Magyarországon és a Balkán országaiban is jelentős nehézséget okoz a roma kisebbséggel szemben kialakítandó helyes kisebbségpolitika, valamint a hazánkkal szomszédos, a Balkán-félszigeten elhelyezkedő országok ugyanolyan érzékenyen követik figyelemmel a hazánk kisebbségi politikáját, és az ehhez kapcsolódó oktatáspolitikáját, ahogy hazánk kutatói és kötetünk szerzője is kiemelt figyelmet szentel ennek a fontos és kiemelt témának az adott országokban.

Magyarországtól eltérő a Balkán régió kisebbségei esetében, a vallási kisebbségi oktatási gyakorlat: a Balkán-félsziget két nagy világvallás, az iszlám és a kereszténység metszéspontjába esik. Tény, hogy a Nyugat és a nyugati kereszténység akkor figyelte fel igazán a délszláv háború eseményeire és jelentőségére, amikor az iszlám érzékelhetően erősödni kezdett a félszigeten, szélsőségesen fanatikus iszlám harcosok jelentek meg a muzulmán bosnyák kisebbség oldalán, és az iszlám nem is titkoltan hídfőállást épített ki magának Európa délkeleti sarkában. Mindemellett, ahogy ez a szerb-horvát háború idején jól érzékelhető volt, a kereszténység két ága, a katolikus és az orthodox is antagonisztikus kapcsolatban állt és áll egymással.

Ahogy a szerző is megjegyzi, napjaink tudósai és politikusai egy olyan eredendő problematikus térségként kezelik a Balkánt, amely veszélyt jelent egész Európa biztonságára és stabilitására. A Balkánon az államiság és az etnicitás mélyen összekapcsolódik, a közelmúltban lezajlott háborúk, konfliktusok, nemzetiségi és vallási ellentétek állandósulása miatt az etnikai helyzet kiegyensúlyozatlannak, problémákkal terheltnek tűnik. Ebből fakadóan kitüntetett figyelemmel bír a kisebbségi kérdés.

A könyvben először Horvátországot vizsgálja meg a szerző, melynek területén a délszláv háború idején háborús cselekmények zajlottak, azt az országot, ahol emiatt a szerbek agresszornak számítottak, így hiába maradtak a szerbek még a háború alatti és utáni kivándorlás után is a legnagyobb lélekszámú nemzetiség Horvátországban, az ott maradt szerbeket ez – főleg a kezdetekben – igen hátrányosan érintette. A szerb kisebbséghez való többségi viszonyulás paradox módon a magyar kisebbségre is jelentős hatással volt, mivel a magyar kisebbség kisebbségi oktatásra vonatkozó igényei esetén a horvát állam figyelembe vette a szerb kisebbség majdani reakcióját, hiszen akkor a jóval nagyobb – és kevésbé elfogadott – szerb kisebbség igényeit is ugyanolyan szinten kellett volna kielégítenie. Pozitív előrelépést az országban élő kisebbségek életében csak Horvátország EU csatlakozási szándéka hozta (2002-től).

Bosznia-Hercegovina, mely az etnikai konfliktusok és az embertelenség szimbólumává vált, továbbra is kiemelten problémás országnak számít, a felszín alatt ott izzanak azok a konfliktusok, amelyeket a nemzetközi rendezés csak befagyasztott, de nem oldott meg. Bosznia-Hercegovina lakosságának döntő többségét a muzulmán bosnyák, a katolikus horvát és az orthodox szerb lakosság adja. Jelenleg szinte semmiféle kezdeményezés nincs arra nézve, hogy a nemzeti kisebbségek gyermekei (17 nemzetiséget tartanak számon az országban) iskolákban tanulhassák anyanyelvüket, valamint, hogy a tantervek az ő szükségleteiket is kielégítsék. Az iskolák pedagógiai követelményei a többségi nemzet kultúrájára, történelmére vannak redukálva, ezért – állapítja meg a szerző – reális veszély a kisebbségi kultúrák és identitás eltűnése Bosznia-Hercegovinában.

Szerbia a délszláv háborúhoz kapcsolódó nemzetközi embargóval, a NATO bombázással, a milosevic-i diktatúra nehézségeivel, a környező országokból érkező nagyszámú szerb menekülttel, Montenegró, majd Koszovó kiválásával és az ehhez kapcsolódó gazdasági, politikai és társadalmi problémákkal kellett megküzdjön. Így a kisebbségvédelem hosszú ideig háttérbe szorult, csupán 2000 óta léteznek új kisebbségvédelmi jogszabályok, törvények, melyek előrelépést jelentenek az előző évtizedhez képest, azonban a változások nagy része megmaradt a jogalkotás szintjén. A magyarok ki- és elvándorlása, a jelentős szerb migráns érkezése (és Vajdaságba történt tudatos betelepítésük) jelentős változásokat hozott az elmúlt húsz évben, mindezt a magyar kisebbség kárára. A Szerbiában élő kisebbségek között kevésbé ismertek a vlachok, melyeket már Tito idejében sem ismertek el önálló kisebbségként. A rendkívüli nehézségek árán fennmaradt – latin nyelvet beszélő – kisebbség akkor került reflektorfénybe, amikor Románia azzal fenyegette meg Szerbiát, hogy ha nem garantálja a vlachok kisebbségi jogait, akkor megvétózhatja Szerbia uniós tagjelölti

státuszát. E sorok írójának volt szerencséje Közép-Szerbiában egy vlach nemzetiségi találkozón részt venni 2008-ban, ahol a nemzetiségi vezetők elpanaszolták, hogy Románia se anyagilag, se könyvekkel nem támogatta őket az elmúlt évek során, valamint a román nagykövetség egyetlen munkatársa sem jelent meg a vlachok kisebbségi találkozásán, így a szerb tagjelölti státusszal kapcsolatos román reakciót vizsgálva a politika kiismerhetetlen útvesztőibe jutnánk.

A szerző külön foglalkozik az albán kisebbséggel, amely immár államalkotó nemzet Albánia mellett Koszovóban, de kisebbségben él Macedóniában, és ami miatt az egész ország egy időzített bombához hasonlít, tekintettel az albánok függetlenségi törekvéseire, melyben időnként a fegyverek szava volt mérvadó. Macedónia kiemelten odafigyel az országban élő kisebbségek oktatására, a tankönyveket a többségi nemzet és a kisebbségek nyelvén is kiadják, többek között ezzel is gátat szabva az albán szeparatista törekvéseknek. Macedóniában már jelentősebb számú török kisebbség is létezik, melyet a muzulmán albán kisebbség erőteljesen próbál asszimilálni.

Az újonnan született kis államok, Koszovó és Montenegró két eklatáns példája a kisebbségi létből többségi államalkotó nemzetté váló olyan etnikumoknak, melyek az államalapítás után nehezen adják meg a kisebbségeknek azokat a jogokat, melyeket annak idején teljes joggal megköveteltek. Koszovó kérdése sokrétűen összetett, nacionalista ideológiákkal átszótt problematika. Az előzmények ismertek, ennek tükrében az albánok ellenséges hozzáállása a kisebbségbe került szerbekkel szemben érthető, az albánok vonakodnak attól, hogy elismerjék a szerb kisebbség jogait, a szerb közösség pedig nem ismeri el a koszovói intézmények jogosultságát. A szerző találóan jegyzi meg, hogy ahhoz, hogy az új állam a világpolitikában elnyerje létjogosultságát „az albánságnak meg kell barátkoznia a kisebbségek jelenlétével, és meg kell tanulnia, mit jelent a kisebbségek jogainak biztosítása, illetve mit is jelent többségnek lenni”. Montenegróban az albánok kisebbségben vannak, így az ország figyelmet szentel az albán kisebbségi oktatásra, viszont a többi kisebbség, így a bosnyák, horvát nyelve megegyezik a többség nyelvével, ezért e kisebbségek anyanyelvi oktatása nem kap súlyozott szerepet az országban.

A szerző külön figyelmet szentel a muzulmán többségű Albánia kisebbségi oktatáspolitikájára, melyen keresztül ismerteti a Balkán-félsziget muzulmán lakosságának történelmét és oktatásukat, és említést tesz arról, hogy muzulmán népesség demográfiai növekedése jóval nagyobb a keresztény lakossághoz képest. E tendenciát figyelembe véve megállapítható, hogy pl. Macedóniában a XXI/XXII század fordulójára az albánság kerülhet többségbe.

Végül bemutatja a roma oktatás ügyét néhány dél-kelet-európai ország példáján keresztül. A roma népesség közel 70%-a Európa középső és keleti felén, valamint Dél-Kelet-Európában él, a Balkán-félszigeten a legjelentősebb számarányt Bulgáriában, Macedóniában és Romániában alkotják. A szerző az országok példáin keresztül kiemeli, hogy a romákat kísérő előítéletek, a negatív diszkrimináció, Európa más országaihoz hasonlóan létező jelenség, sajnálatos módon a roma nyelv és kultúra eltűnőben van, és azok az országok, melyek már tagjai az Európai Uniónak, vagy oda igyekeznek, hiába dolgoznak ki deszegregációs és integrációt elősegítő terveket, ezek legtöbbször megmaradnak a terv szintjén.

M. Császár Zsuzsa könyvét haszonnal forgathatják mindazok a kutatók, akik a kisebbségek kutatásával, védelmével foglalkoznak, azok az olvasók, akik kicsit jobban szeretnék elmélyülni a Balkán izgalmas és ellentmondásos világába, és mindemellett adalékként szolgálhat ez a könyv saját kisebbségeink jobb megértéséhez is.